

Kisebb közlések.

Szómagyarázatok.

I.

Ír-mag. Ezen összetétel előtagját, az *ír* szót SZILY KÁLMÁN tudvalevőleg gyökérnek magyarázta (Adal. 429.). Azonban a szó török származású és eredeti jelentése ugyancsak mag, továbbá család, nemzetség. Az adatok a következők: *ur-luk* ,same'; kaz. t. *orlok* ,mag, szem, vetőmag' BAL.; kaz. t. *or-luk* сѣмя, зерно BUD. Más képzővel: alt. *üren* ,mag, nemzetség'; koib-kar. *ürän*, *üren* ,same' CASTR. — csag. *uruk*, familie, kern, samen, mandel (einer Frucht)'; — Cod. Cum. *uru* ,semen', *uruk* ,proles'; kaz. t. *oru* ,geschlecht, stamm, familie'; oszm. *irk* ,race, génération'. Végre csuv. *wur*, *wurlox* ,mag, сѣмя, mely átment a cseremiszbbe: *woja* ,nemzetség, származás'; *wurlok*, *worlok* ,mag'. Ezen adatokból világosan kiválik egy *ur*, *ür*, *or*, *or*, *ír* tőszó, melynek a mi *ír* szavunk felel meg. Sőt tán nem csalódom, ha ide vonom a következő szókat: vogK. L. *oar* ,anyai részről való rokon; finn *oras* (töve *oraha*-s analogiával *orakse*-, v. ö. *orainen*) ,vetőmag, saatkeim'.

Így tehát *ír-mag* magyarázó összetétel volna, a minő *áspis-kigyó*, *bü-bánat*. De miként értsük a *likasír* szót, a melyről SZILY, mint látszik, biztosan kimutatta, hogy h é z a g gy ö k é r a jelentése? Azt gondolom, hogy eredetileg *likas-ér* volt, a mint a NSz.-ban is olvasható, s ezt bizonyítja még talán az *ér-fü* is (Nyr. XIII. 287.), állítólag a. m. ,pimpinella'; tehát másfajta növény, mint az *aristolochia*. Magában véve ez nem volna nyomatékos ellenbizonyíték, különösen miután *érfü* jelentése sincs nagyon biztosítva; s végre *ér* ,vena' esetleg gyökeret is jelenthet vagy jelenthetett. Sőt még az is lehetséges, hogy *likasír* nem is a h o h l - w u r z e l szószerinti fordítása. Különbén így vagy úgy, a bizonytalan *likasír* aligha változtat az *ír* szónak szinte kétségtelen származtatásán és jelentésén.

Fér-fl, férj. Ezt a szót a MUSz. tudvalevőleg a cser. *pörgö*, *püerge* szóval azonosítja, s helyesen; azonban sok s talán fontos kérdést hagy

függőben. A cser. szónak is most pontosabban ismerjük a változatait. Ezek: *pör, pörge, püerge, püerga, püergé, püerga, pörgén*, továbbá *pör-jij, pörge jij, pör-jej, pör-jöj, pörjej jej* (megjegyzendő, hogy a legjobban megbízható, t. i. a GENETZ s PORRKA-féle szövegek útmutatása szerint olvassuk *g*-nak a *g*-t a főttebbi szavakban, v. ö. *erge* Gn. 2.). A cser. (s a magyar) szóösszetétel s előtagja legteljesebb alakjában *pü* ∞ m. *fi*, a melynek azonban a magánhangzója a *pör* szóban már összeolvadt az utótag kezdő hangzójával, v. ö. *pörge* ∞ *pü-erge*. A teljesebb alakú szónak különben ismeretes az utótagja is, t. i. *erge* *fiu*, s ebből következik, hogy a *pör* utótagja is, mely csak *er* lehetett, szintén ilyen jelentésű. Mégpedig önálló szó volt, mert az lehetetlen, hogy *pör* a *pörge* alakból rövidült volna. Bizonyossá is válik ez a föltevés, mivel az *er* szót az ural-altaji nyelvek nagy csoportjában megtalálhatjuk. A tatár nyelvjárásokban *är*, mann, ehemann, gatte, held'; *er* id. s. felnőtt ember', *ir* id. RADL., BUD.; csag. *er*, *ir* ,férfi, hős'; *ir bala* ,fiu' BUD.; khiv. t. *er*, kaz. t. *ir* ,férj'; kún *er* ,mas, masculus, masculinus, maritus'; alt. *er*, jak. *är*; kojb.-kar. *ir*, *er*, *êr*, *ier* ,mann' CASTR.; oszm. *er* ,homme, mann'; csuv. *ar* ,férfi', *ara* мужество ZOL. — Végre mong. *ere* ,mann, männlich, mannhaft' SCHM.

Ha már így bebizonyult az *er* szó ural-altaji rokonsága, nagyon valószínűnek látszik, hogy az *erge* szó is ebbe a családba tartozik. S csakugyan megtaláljuk az idézett nyelvekben a neki megfelelő kicsinyítő képzős szót is. A tatárban *är-käk*, kaz. *ir-käk* ,férfi, hím'; kirk. *er-käk bala* ,knabe, solange er auf dem arme getragen wird' RADL.; tat., oszm. *irkek* ,hím, férj' BUD.; alt. *erkek* ,hím'; kojb.-kar. *irgäk, êrgäk, ergäk* ,männchen' CASTR.; oszm. *erkek* ,mâle, homme'; kún *erka* ,férfi, férj, hím'; — mong. *erekcin* ,das männchen beim federvieh und den vögeln überhaupt'. (Egyéb származékok: tat. *erlik, irlik* мужество, kirk. *erese* ,14 éves fiú' BUD.; csag. *erket* VÁMB.; oszm. *ergen, erken* ,junggesell'). Az említett szókban tehát világos a *-käk* kicsinyítő képző, a mely viszont nem lehet más mint összetétel *-kâ+k*. a mint a kún *er-ka* még föl is tünteti az egyszerű kicsinyítő képzőt s valamint oszm. *erken*, csag. *erket* szókból is csak **erke* következtethető. Ezen *erka* (< **erkä*) megfelelője pedig a cser. *erge*, *erga*.

Így aztán a magyar kettős alak is megvilágosodik, úgyhogy *fér* ∞ cser. *pör*; *férj(e)* cser. *pörge*, mert hogy *fér*, *férj* valamiképp egymásból keletkeztek, arra, azt hiszem, nem igen lehet gondolni. Különben egy ilyen *ge*, *ga*, *ge*, *ga* (*g* ∞ *g* váltakozás a szomszéd megelőző hangtól függ) kicsinyítő képző, a mely az *erge* szón mutatkozik, még található a csere-miszben, de minden jel arra mutat, hogy egyebütt is csuv.-tatár eredetű, pl. cser. *kopšanje* < csuv. *kopšanga*, ,bogár'; cser. *karžanga*, *koršange* < csuv. *koržanga*, *korzanak* ,lapu'; cser. *olange* < csuv. *olanga* ,süger';

cser. *parenge* < csuv. *paranga*, tat. *bāränge* 'krumpli' stb., a melyek mind állat- s növényneveken fordulnak elő. Világosan látható még a képző cser. *čarlan*, *čarlango* ∼ csuv. *čarlan* 'gólya'; cser. *orlänge* 'vakondok', *arlán* 'patkány' ∼ csuv. *arlan*, tat. *ārlān*, alt. *erlen*; cser. *joškar* ∼ *joškarge* 'vörös'; cser. *kašar* ∼ *kasarge* 'hegyes'; cser. *kusteleč* 'könnyűség' ∼ *kuštelgo* 'könnyű'; cser. *šerenge* ∼ csuv. *šüren* 'barna'; cser. *šibā*, *šobaga* ∼ csuv. *šoba*, tat. *šibaga*, sors', cser. *luwurga* ∼ csuv. *lugur* 'iszap' szavakban. Sőt még a tat. *-ka* kicsinyítő képző megfelelője is található: cser. *lap*, *lapka* ∼ csuv. *lap* 'alacsony'; cser. *laksa* ∼ *lak-saka* 'mélyedés, üreg'; cser. *kopa* ∼ *kopka* 'tenyér'; cser. *kūtkā*, 'buta' ∼ tat. *kōtū* 'schlecht'. Ha végre tekintetbe veszünk még ilyen világosan kicsinyített madárnevet: cser. *sogorčok*, *šogorčok* ∼ csuv. *šogors*, tat. *šigīrcik* 'seregély', a fentebbiekkel összevetve valószínűleg kicsinyítő képzőt tételezhetünk föl ezekben is: cser. *nerge* 'borz', *pūtūränge* 'denevér', *šādängä* 'búza', *šaleje* 'harkály'; sőt úgy sejttem, hogy *-že* is kicsinyítő képző a *preže* ∼ csuv. *pru* 'borjú' szóban, melyet a Cser. Szótárban még összetételnek gondoltam (csuv. *pru* + tat. *bīzau*, *bzau*); továbbá *-čo*, *-čo* képző ebben *puldorčo*, *puldurčo* 'fürj', v. ö. vogk. *poltä* AL. *pol'ta* 'fajd', v. ö. még cser. *šargenže* ∼ *šargenčo* ∼ *šargene* 'sörte'.

Térjünk most ismét vissza a *pörge* s *erge* szavakra. Az eddigiekből, úgy hiszem, eléggé bebizonyult, hogy a *-ge* itt kicsinyítő képző, meg valószínűvé vált az is, hogy nem cseremisz eredetű képző, hanem hogy az *erge* mindenestül a tat. *erke megfelelője. Erre a következtetésre utal bennünket még a következő megfontolás is. Látjuk, hogy a *férj* egészen megfelel a cser. *pörge* szónak; ha most már a kicsinyítő képző eredeti cseremisz volna, a magyarban is eredeti képzőt kellene elvárunk, mert azt nem lehet föltételezni, hogy a magyar szó kölcsönvétel a cseremiszből. Akkor pedig a magyarban *-ke* volna okvetetlenül a képző, annyival is inkább, mivel, ha eredeti, a cseremisz *-ge*, *-ge* < *-ke*-ből származik akár hangzóközi helyzetben, akár a megelőző sonans illet. *l*, *r* miatt (v. ö. tat. *ka* ∼ *ga*), míg a magyarban ez a változás ismeretlen. A magyar *férj*-ben a *j*, ha nem eredeti, csakis egy *g*-féle hangból keletkezhetett, de *k* hangból még közvetve sem. Nincs tehát más mód a megfejtésre, mint az, hogy már valamelyik tat. dialektusban *erge volt a szó alakja (v. ö. kojb.-kar. *irgāk*) s így kapta a cseremisz is meg a magyar is. Ezt könnyen el lehet fogadni s ez a legvalószínűbb is, de akkor meg egy újabb s még nehezebb, előttem még megfejtetlen kérdés merül fel. Ugyanis azt bátran elhihetjük, hogy *er*, *erge* a cseremiszben s a magyarban is jövevény szó, melyet mind a két nyelv akár együtt, akár külön vett át a tatárból. Lehet, hogy megvolt az utóbbi mint jövevény szó az egész finn-ugorságban, ha igaz, hogy a finn *yrkä*, lp. *irke* 'völegény' is ide

tartoznak, mint a MUSz. állítja. De nincs tudomásunk róla, hogy a cseremiszek s a magyarok valaha többi rokonaiktól elválva együtt laktak volna; hogyan történt tehát, hogy a *fér-fi*, *férj* szóra ugyanazon összetételt, sőt változataiban is egyformán alkalmazták. Lehet ez véletlen találkozás, vagy mi egyéb? Azt már kevésbbé, sőt épen nem tartom figyelemre méltónak, hogy valamint a magyarban a *fér-fi* tulajdonkép tautologia, ugyanez mutatkozik a cser. *pör jin*, sőt még jobban túlozva *pörjen jen* kifejezésekben.

Ehhez hasonló még a cser.-ben *ergo-aza*, 'knabe', tkp. 'hím gyermek', mint a kirg. *erkäk bala*; sőt még előfordul *aza-püerge* is szintén 'knabe' értelemmel, a mi azt bizonyítja, hogy a szók itt is kétféle jelentésűek ('hím, férfi'), valamint a tat. nyelvekben.

Végre van még egy ide tartozó összetétel a cseremiszen: *erbeze* 'gyermek, fiatal', *irveze* id.; *orweze* 'kicsi, fiatal'; *erweze* 'gyermek', *erwezö* id.; *urweze*, *urbeze*, *rweze*, *rweza*, *rweze* ugyanazon jelentéssel, mint az előbbiek. A különböző alakok külön nyelvjárásokból valók, a mint a CserSzt.-ból kiki meggyőződhetik. Mindezek pedig a fönnt említett *ergo-aza* mintájára alakult összetételek, de megemlítendő, hogy *aza* még *ajza*, *ajzä*, *äzä* változatokban is használatos. Mikor aztán az összetétel tagjai annyira összeforrtak, hogy önállóságát mindegyik elvesztette, megtörtént legvégül a *g. ∞ w* változás (v. ö. *sügö ∞ süwö*; csuv. *lugur ∞ cser. lu-uruga*) s ezzel beállt a teljes szakítás az új szó s alkotó tagjai között.

SZILASI MÓRICZ.

II.

Bakcsó: 'gémfajta vizimadár, vakvarjú', (*ardea nycticorax*) MTsz. — Csak hozzávetéskép állítom vele szembe a šori (*kara-*) *pakči* 'der staar' alakot (RADL. Wb. II. 135.).

Csardak: 'hajón levő házikó' (Szeged): *csërdak*: 'pitvar' (Moldvai csáng.) MTsz. — Mind a kettő oszmani eredetű szó, de az előbbit szerb, az utóbbit oláh közvetítéssel kaptuk. V. ö. 1. oszm. چارطاق vagy چارداق (*čardag*; *čartak*), à quatre colonnes; petite chambre carrée ouverte de tous côtés, placée sur la terrasse et servant communément à sécher le linge ou à prendre le frais. Pavillon, belvédère, loge sur le devant d'une maison'. (Perzsa eredetű szó; v. ö. چار (*čâr*) négy; ZENK. I. 339. c. tkp. négy oszlopos). 2 szerb. чардак: 'die warte, eine wachthütte auf pfählen an der grenze; behältniss für die kukuruzkolben' (KARADŽ. 819.).

A *csardak* szó, úgylátszik, szerb hajósok révén került Szegedre. A moldvai *csërdak* oláh eredetije *cerdac*: 'dans les maisons paysannes à la montagne petit pavillon en saillie audessus auquel se trouve l'entrée

de la cave.' (DAMÉ, I.) A *csárda* alak mindenesetre régibb átvétel, de megjegyzendő, hogy a nép nyelvében még mindig él az oszm. *čardak*-nak pontosan megfelelő jelentéssel: 1. az álló bárka farán levő elzárt hely, a melyben szerszámot tartanak; 2. vándor halászok gyékénysátra (MTsz.).

Kar: BUDENZ (VÁMBÉRY-vel szemben) finn-ugor szónak tartja (MUSz. 5.); szerinte (NyK. X. 85.) ebben az esetben nem átvétellel, hanem ősrökonsággal van dolgunk. Adatai, a melyekre támaszkodik: votj. *gir*, *gir-puy* 'ellenbogen, elle' (MUNK. Votj. Sz.-ban: *gir-pum* (Sar.) *gēr-puy* (Kaz.), 'könyök, rőf; elle': *gir-puyki* (Sar.), 'könyökleni' | zürj. *girža* id. | lpF. *garńel* 'könyök'; lp. *kardńel* id. A lapp alakok szerinte így tagolódnak: *gar-ńel*, *kar-dńel* (*dń*: *ń* úgy mint *bm*: *m*; nyomatékos ejtés-sel.) A *ńel* szó értéke nyilván az, a mi a votj. *puy*-é: 'vég, kiálló vég.'

Ezzel szemben a következő alakilag és jelentésileg is közelebb álló török alakokat idézhetjük: kirg. *kar* 'der oberarm' (RADL. Wb. II. 132.) | ujj. *kari* 'der arm' | bar., tel., alt. *kari* 'der oberarm'; *koš kari* 'der unterarm' | kún. *kar* 'brachium' (Cod. Cum. 262.) | (RADL. Wb. II. 167.) | csag. قارى (*kari*) قاراع; قراع (*karay*) قارو (*karu*) 'arm, ellenbogen' (RADL. Wb. II. 167., 150., 187.) | oszm. قراچه (*karaža*) 'der oberarm' (ungebr.) فاروجه (*karuža*) (veralt.) id. (RADL. Wb. II. 162., 189.) | jak. *zarĩ* 'die gegend oberhalb des handgelenkes. (BÖHTL. 81.) || mong. *ghar* 'die hand, der ganze arm' (SCHMIDT. 193 a.)

Kar török eredete mellett szól: 1. az a körülmény, hogy a BUDENZ felhozta zürj.. *girža* alak képzőstül a törökségből került s nem eredeti zürjén szó (v. ö. az idézett oszm. *karuža*, *karaža* alakokat.); 2. HALÁSZ déli lapp szótárának adatai BUDENZ feltevését a lapp alakok tagolódását illetőleg kétségesse teszik: *karäggera*, *karägger* F. *karehäre* U. *kardńel*, *karrdńel* 'könyök, ellenbogen' (Ug. Füz. X. 35.).

Csak mint feltevést említem, hogy talán a MTsz. idézte *karjos*, *karjus* (= *karos*), *karvas* 'az aratók karvédő uja', *karó-tő* (tréf. ?) 'kartő' egy régebben megvolt *karγ* alak maradványai. A török alakok nem mondanának ellen e feltevésnek.

Koslat: 1. 'párosodik'; 2. (átvitt értelemben) 'ide-oda jár, jön-megy, lótfut, kóborol, csatangol' (MTsz.) — V. ö. oszm. قوجالاق (*kočla-mak*) 1. 'mit den Hörnern stossen, mit den Köpfen aneinander rennen (auch von Menschen)', 2. 'die Schafe bespringen (vom Widder)' (RADL. II. 617.).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizenegyedik kötet. 1900. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Jsmerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizselyelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Uj folyam. XX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és mütörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s mütörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-títkár. Kilenczedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.

XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, feltéve, hogy a köveleményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gondal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczadik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényéinek földérintésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Új 1900. folyam. I. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézírattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.